

УДК 81'42

Селіванова О. О.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛОГУ

Статтю присвячено розробленню методики дослідження усного діалогічного спілкування і з'ясуванню низки дискусійних питань аналізу діалогу. Запропонована методика ґрунтується на доробку конверсаційного аналізу, етнографії мовлення, течій дискурс-аналізу, лінгвопрагматики, наративного аналізу, інтерактивної соціолінгвістики тощо. Аналіз усного діалогічного спілкування передбачає кілька етапів. Першим етапом є постановка мети, завдань і робочої гіпотези дослідження усного діалогічного мовлення, адже від цього залежить обсяг матеріалу, тематика вибірки, способи та форми запису тощо. Другим етапом є збір матеріалу, що передбачає з'ясування кількості учасників спілкування, найбільш придатної для аналізу; визначення засобів запису комунікативної взаємодії; установлення обсягу матеріалу; вибір типу спостерігача та способів графічного запису усного діалогічного спілкування (нотаційної системи). На третьому етапі здійснюється упорядкування дібраного матеріалу, тобто з'ясування комунікативного статусу учасників, обставин спілкування, його соціокультурних параметрів, типів діалогу та паравербальних засобів. На четвертому етапі відбувається членування діалогу на реплікові кроки, комунікативні ходи та секвенції, встановлюються їхні типи, а також умови й чинники зміни комунікативних ролей учасників діалогу.

Ключові слова: діалог, конверсаційний аналіз, нотаційна система, комунікативний хід, репліковий крок, секвенція, ад'яцентна пара.

Селиванова Е.А. Методологические проблемы исследования диалога.

Статья посвящена разработке методики исследования устного диалогического общения и рассмотрению ряда дискуссионных вопросов анализа диалога. Предложенная методика основывается на концепциях конверсационного анализа, этнографии речи, течений дискурс-анализа, лингвопрагматики, нарративного анализа, интерактивной социолингвистики и т. п. Анализ устного диалогического общения предусматривает несколько этапов. Первым является постановка цели, задач и формулировка рабочей гипотезы исследования устного диалогического общения, ибо от этого зависит объем материала, тематика выборки, способы и формы записи. Вторым этапом служит сбор материала, предусматривающий установление количества участников диалога, наиболее приемлемого для анализа, средств записи коммуникативного взаимодействия; определение объема материала, типа наблюдателя и способов графической фиксации диалога (нотационной системы). На третьем этапе осуществляется упорядочение собранного материала, то есть выявление коммуникативного статуса участников, обстоятельств общения, его социокультурных параметров, типов

диалога и паравербальных средств. На четвертом этапе происходит членение диалога на репликовые шаги, коммуникативные ходы и секвенции, устанавливаются их типы, а также условия и факторы мены коммуникативных ролей участников диалога.

Ключевые слова: диалог, конврсационный анализ, нотационная система, коммуникативный ход, репликовый шаг, секвенция, адъяцентная пара.

Selivanova E.A. Methodological problems of research of dialog. This article focuses on working out the methodology of the oral dialogic communication and the set of controversial issues of dialogue analysis. The elaborated methodology is based on the conceptions of conversational analysis, ethnography of speech, branches of discourse analysis, linguistic pragmatics, narrative analysis, interactive sociolinguistics and so on. The analysis of the oral dialogic communication presupposes several stages. The first stage is the outlining of the aims, tasks and working hypothesis of the oral dialogic communication research as they predetermine the volume of the material, the subject-matter of the samples, the methods and forms of recording. The second stage is the selection of the material that provides for the determination of the number of communicators most suitable for the analysis, means of recording the communicative interaction, the volume of the material, the type of the observer and ways of the dialogue (notational system) graphic fixation. On the third stage the selected material is organized in a way to outline the communicative status of the participants, the circumstances of communication, as well as its sociocultural parameters, types of dialogue and paralinguistic means. On the fourth stage the dialogue division into replica turns, communicative moves and sequences is provided, the conditions and factors that determine the changes of dialogue participants' communicative roles are defined.

Key words: dialog, conversational analysis, notation system, communicative move, replica, sequence, adjacency pair.

Постановка проблеми. Дослідження комунікації в сучасному мовознавстві представлені методологічно й теоретично різноманітними течіями, лінгвістичними школами й окремими дослідженнями, спрямованими на всебічний опис і характеристику мовленнєвого спілкування людей у специфічних і стандартних комунікативних ситуаціях з урахуванням соціальних, культурних, когнітивних, психологічних, етнічних й інших чинників.

Зважаючи на це, різноманітні напрями теорії мовної комунікації та дискурсології "прагнуть до синтезу наукових результатів, отриманих у різних галузях знань і насамперед – у мовознавстві, психології, соціології й етнографії. Незважаючи на численність дослідницьких концепцій та наукових шкіл, які розробляють цю теорію і нерідко гостро полемізують одна з

одною, дослідники дискурсу об'єднані прагненням вивчати не абстрактну мовну систему, а живе мовлення в умовах реального спілкування" [1, 5].

Дослідження живого мовлення в реальній ситуації спілкування потребує насамперед чіткої й достовірної методики, тобто способів організації пізнавальної й дослідницької діяльності науковця й системи процедур аналізу відповідного об'єкта та перевірки отриманих результатів [4, 404].

Усне діалогічне спілкування є однією з найскладніших для аналізу типів мовної комунікації, тому розроблення його методики передбачає насамперед з'ясування низки дискусійних питань, які стосуються одиниць діалогу, їхніх типів та різних комунікативних явищ.

Діалог є формою мовлення; ситуаційно зумовленим спілкуванням двох або кількох (полілог) осіб, комунікативні ролі яких інверсуються (мовець стає адресатом, адресат перетворюється на мовця, адресатом якого є перший мовець), за умови визнання учасниками спілкування спільної мети й напрямку комунікації. Через похибку перекладу діалог часто називають спілкуванням двох осіб (пор.: гр. *dia* – кризь і *di* – два), тому полілог є різновидом діалогу. Полілог іноді цілком слушно кваліфікують як комбінацію діалогу з монологом або як кілька діалогових перехрещень (вважається, що найбільша кількість учасників полілогу повинна дорівнювати 7 згідно з магічним числом Дж. Міллера, оскільки більша кількість не є контрольованою).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення діалогу розпочалося спершу в соціології: його розглядали як акт соціальної взаємодії кризь призму соціальних параметрів комунікантів (соціальних статусів і ролей, ступеня офіційності тощо). У середині ХХ ст. через посилення уваги до процесів комунікації дослідження діалогу розпочинається і в лінгвістиці. У соціолінгвістиці опис діалогічного мовлення здійснювався шляхом конверсаційного аналізу, методику якого було намічено у 60-х р.р. ХХ ст. Американський дослідник Г. Закс (університет штату Каліфорнія) аналізував телефонні розмови центру запобігання самогубствам, зокрема, вивчав структуру цих розмов, зміну

комунікативних ролей партнерів спілкування [10]. У 70-ті р. р. розроблення конwersаційної методики продовжили переважно американці й німці Е. Щеглов, Г. Джефферсон (вони видали посмертний курс лекцій Г. Закса "Lectures on Conversation"), Дж. Херітедж, Д. Цимерман, Е. Хеві, Г. Хене, Г. Рейбок, Ч. Гудвін, К. Еліх, Й. Ребайн й ін.

Конwersаційний аналіз представлений сукупністю процедур емпіричного дослідження інтеракцій діалогічного усного розмовного мовлення (*spoken interactions*). Загалом він ґрунтується на розробленій у 1967 році в роботі "Дослідження з етнометодології" соціологом Х. Гарфінкелем теорії способів та прийомів організації повсякденної діяльності членами певної соціокультурної спільноти [6], а також на соціологічній концепції І. Гоффмана (їхню течію інколи кваліфікують як мікросоціологію, або соціологію мови) та теорії мовної гри Л. Вітгенштейна.

Представник етнометодології Х. Гарфінкель розглядав як передумову ситуацій соціальної взаємодії прагнення людей досягти у всіх ситуаціях згоди відносно релевантних рис обстановки взаємодії [6, 338-366]. Згода передбачає докладання зусиль учасників спілкування та врахування правил і процедур кожної окремої ситуації взаємодії. Соціокультурна реальність є нічим іншим, як потоком неповторних ситуацій, які розробляються в конкретних практиках діяльності людей, зокрема, в повсякденному спілкуванні. Отже, соціальний порядок не є результатом дії соціокультурних механізмів (норм, цінностей, інститутів тощо), а є щоразу конструйованим завдяки здатностям індивідів постійно створювати та руйнувати сукупність уявлень про кожну ситуацію і знаходити згоду у процедурах розуміння й інтерпретації. Соціолог має реконструювати вбудовані до інтеракції людей спільні правила-схеми, невербальну інформацію, підтримувану фоновими знаннями, що об'єднує учасників спілкування.

На початку застосування конwersаційного аналізу увагу дослідників було прикуто насамперед до опису правил і порядку ведення розмови, зокрема, до зміни інтерактивних ходів, що описувалися в результаті вивчення живого мовлення. Згодом

конверсаційний аналіз почав досліджувати стандартизовані форми ведення розмови, зумовлені відповідними зразками соціальних дій, специфіку й екстралінгвальні чинники переходу від одного мовленнєвого ходу до іншого, а також моделювати та прогнозувати перебіг спілкування, можливості управління поведінкою партнера. Процедури конверсаційного аналізу спрямовані на ідентифікацію систематичних характеристик розмови, регулярностей, повторюваних схем комунікативної взаємодії, що створює соціальний порядок; обґрунтування вибору мовцями вербальних і невербальних засобів спілкування з урахуванням наявних в адресата попередніх знань й очікувань, а також на пояснення можливих порушень зміни комунікативних ролей (turn-talking).

У Німеччині, Фінляндії, Росії вивчення діалогічного розмовного мовлення здійснювалося також у межах шкіл аналізу діалогу (Л. Карлсон, Г. Фриц, Ф. Хундснуршер, М. Даскал, В. Девкін, О. Романов, Л. Чахоян й ін.). У Росії дослідження усного розмовного мовлення отримали назву колоквалістики (Ю. Скребнєв, О. Сиротиніна, О. Земська й ін.).

Усне діалогічне спілкування в межах повсякденних інтеракцій досліджують у дискурсології в межах конверсаційного аналізу, етнографії мовлення, а також у лінгвопрагматиці, нарративному аналізі, колоквалістиці, лінгвістичному аналізі діалогу, інтеракційній соціолінгвістиці, етнометодології.

Мета статті – аналіз методологічних проблем дослідження усного діалогічного спілкування.

Виклад матеріалу дослідження. Запропонована методика аналізу усного діалогічного спілкування ґрунтується на доробку конверсаційного аналізу, етнографії мовлення, течій дискурс-аналізу, лінгвопрагматики, нарративного аналізу, інтерактивної соціолінгвістики тощо.

Першим етапом дослідження є постановка мети, завдань і, якщо потрібно, робочої гіпотези дослідження усного діалогічного мовлення, адже від цього залежить обсяг матеріалу, тематика вибірки, способи та форми запису тощо.

Другим етапом є збір матеріалу. М. Макаров зазначає: "Сьогодні можна констатувати відсутність єдиної системи загальноновизнаних і загальноприйнятих методик і процедур збору, представлення й опису мовного і насамперед – мовленнєвого матеріалу. Чимало робіт легко обходяться "штучними" прикладами, які вигадані самими авторами. Лише в межах соціолінгвістики, конверсаційного аналізу та дискурс-аналізу трапляються роботи, які містять детальні транскрипти комунікативних подій, останнім часом їхня кількість поступово зростає" [3, 101]. Дослідник як приклад коректного підходу до збору й опису мовленнєвого матеріалу наводить наукові праці Е. Щеглофа, Г. Закса, М. Стаббса, Г. Джефферсона, М. Култарда, Дж. Сінклера, Д. Бодена, Д. Цимермана й інших.

Проблемними питаннями цього етапу є такі:

1) з'ясування кількості учасників спілкування, найбільш придатної для аналізу;

2) визначення засобів запису комунікативної взаємодії (найбільш адекватно відображають спілкування відеозаписи з різних точок спілкування, які найбільш повно надають уявлення про екстралінгвальні аспекти комунікації, паравербальні засоби тощо);

3) установа обсягу матеріалу (розв'язання цієї проблеми залежить від завдань дослідження: не обов'язково набирати величезну статистику, головне, щоб матеріал забезпечував коректність і достовірність висновків; варто звернути увагу на жанрову цілісність або тематичну єдність фрагментів запису);

4) вибір спостерігача, вільного, не залученого до спілкування чи включеного в розмову – кожний із цих варіантів має негативні наслідки для встановлення достовірності результатів (з одного боку, якщо інформанти знають, що за ними спостерігають, вони поведуться менш невимушено, напружуються, намагаються контролювати власне мовлення; з іншого, включене спостереження певним чином руйнує узвичаєне для комунікантів середовище спілкування);

5) спосіб графічного запису усного діалогічного спілкування. Остання проблема є найбільш не розробленою. Шляхом

корпусного методу сформовано деякі бази даних усних дискурсів (Ланкастерський корпус розмовного англійського мовлення, Бірмінгемська колекція англійських текстів, Корпус розмовного американського варіанта англійської мови тощо). Вербальний матеріал звичайно фіксують у транскрибованому вигляді, проте транскрипцію не можна використати для позначення статусу комунікантів, невербальних складників, умов і обставин комунікації, інтенцій та стратегій спілкування, багатьох паравербальних засобів тощо. Фонетичні та просодичні ознаки живого мовлення вимірюють за допомогою різноманітних пристроїв, які застосовують в експериментальній фонетиці, хоч процес обробки мовлення тривалістю 45-50 хвилин такими пристроями є доволі складним і копітким [3, 102-106].

Запис вербальних компонентів може здійснюватися за допомогою чотирьох альтернативних систем:

- 1) стандартної орфографії, яка відповідає нормам запису літературної мови;
- 2) літературної буквеної транскрипції, яка подає відхилення у вимові;
- 3) псевдофонетичної транскрипції, яка враховує ще більші відхилення у вимові;
- 4) фонетичної транскрипції, яка застосовується у фонетиці науковцями, але вона ускладнює обробку тексту.

Якщо ж використовувати звичайну або ускладнену транскрипцію, то, як зауважує М. Макаров, запис п'ятихвилинної розмови може зайняти 25-30 годин часу дослідника [3, 102]. Хоч загальновизнаної нотаційної системи, тобто стандартної системи позначень різних параметрів живого мовлення, не створено, однак деякі спроби все ж наявні в конwersаційному аналізі та дискурс-аналізі. У конwersаційному аналізі методика транскрибування розробила Г. Джефферсон, яка використала модифіковану версію орфографії. Її транскрипти надають інформацію про час і місце розмови, інтонацію, просодіку, швидкість, сміх і деякі інші аспекти вимови.

Існують традиції застосування нотаційних систем щодо німецької мови К. Еліха та Й. Ребайна (HIAT – Halbinterpretative

Arbeitstranskription). На роботу з комп'ютером орієнтовано систему транскрипції дискурсу DT (Discourse Transcription) Дж. Дю Буа. У межах Лондонсько-Лундського корпусу за участю Я. Свартвіка, Р. Квюрка і Дж. Ліча розроблено також оригінальну нотаційну систему запису мовлення. М. Макаров пропонує власну нотаційну систему, яку він назвав ТРУД – транскрипція усного дискурсу [3, 116-117].

Дослідники чимало уваги приділяють встановленню принципів нотаційних систем. Такими принципами вважають простоту і зручність у користуванні, легкість у читанні, вивченні й інтерпретації, доступність для комп'ютерної обробки й аналізу (програмна сумісність). У науковій літературі по-різному розглядають загальну композицію транскриптів. Існують три способи відображення: вертикальний (як у драматичному творі), колонки (для кожного комуніканта відведено власну колонку) і партитура (за принципом нотного стану подають інформацію різних типів; перебіг спілкування фіксують шляхом правобічного запису, подібного до запису нот).

На *третьому* етапі дослідники упорядковують дібраний матеріал залежно від мети й завдань дослідження. Упорядкування матеріалу передбачає, крім транскрибованого запису вербальних складників, з'ясування:

1) складу (кількості) й комунікативного статусу учасників спілкування (статусних, позиційних і ситуаційних ролей, їхньої симетричності / асиметричності); комунікативних функцій, які партнери репрезентують шляхом відповідної організації мовного коду, дотримання конвенцій і правил спілкування, використання паравербальних засобів тощо (певні особливості розмови можуть бути індексікальними, тобто конвенційно відповідними рольовим характеристикам комунікантів, наприклад, порядок взяття ходу – комунікативну ініціативу отримують звичайно комуніканти з вищим статусом обличчя);

2) обставин діалогічної комунікативної взаємодії (місця, часу, спілкування обличчям до обличчя чи на відстані, причин, загальних намірів комунікантів, наявності сторонніх осіб і т. ін.);

3) соціокультурних параметрів спілкування (інституційність / неінституційність, належність відповідній культурі чи субкультурі);

4) типу діалогу за заданими параметрами (наприклад, за сферою спілкування, за інтенцією, типом інтеракції, ступенем знайомства, фіксованістю теми, відкритістю, офіційністю, балансом облич тощо);

5) паравербальних засобів спілкування у співвідношенні з вербальними.

На **четвертому** етапі здійснюється аналіз й інтерпретація зафіксованого і представленого матеріалу. Загалом діалог описують на підставі таких його складників, як комунікативний хід, репліковий крок, секвенція й ад'яцентна пара. Ад'яцентна пара – це послідовні дії партнерів діалогу, зв'язок яких є вмотивованим, релевантним та єдино можливим [11, 3-38] (наприклад, реплікові кроки питання – відповідь, прохання – виконання / відмова, звинувачення – його спростування). Секвенція – це певна кількість комунікативних ходів або реплікових кроків, які відповідають реакції на перший репліковий крок і релевантні їм за змістом. Межа секвенції встановлюється на підставі завершення відповіді на перший запит. Наприклад, секвенція наступного діалогу обмежена шістьма репліковими кроками:

– *Алло, я слухаю.*

– *Це Тетяна. Підемо сьогодні на каток?*

– *Ти не знаєш сьогодні тролейбуси ходять?*

– *Туди ходить лише один тролейбус. Так що грошей вистачить.*

– *Ну, добре. Я лише перевдягнуся й поїдемо.*

– *Тоді до зустрічі на зупинці.*

Дальше членування діалогу зумовлює встановлення реплікових кроків, типів комунікативних ходів і їхньої ролі в розробленні відповідних тем діалогу. Аналіз комунікативних ходів передбачає опис їхніх інтенцій, стратегій і тактик, з'ясування їхніх функцій в розробленні діалогу, а також реакції на них співрозмовників у межах ад'яцентних пар.

У зв'язку з членуванням діалогу постає проблема одиниці діалогу, яка до сьогодні залишається дискусійною. Такими одиницями вважають комунікативний хід і репліковий крок, які інколи отожднюють, а здебільшого їх розмежовують як функціонально-структурну і формально-структурну одиниці діалогу відповідно.

Репліковий крок кваліфікують як ланку діалогу, блок інтерактивної програми комунікантів, обмежений реплікою мовця до зміни його статусу на статус адресата [8]. Комунікативний хід розглядають як мовленнєвий акт або їхню послідовність, об'єднану ієрархічно доміантною метою розвитку дискурсу [3, с. 183]. За словами М. Макарова, комунікативний хід розвиває інтеракцію, просуває спілкування до досягнення його учасниками спільної комунікативної мети. Тому одна репліка може містити один чи більше комунікативних ходів або лише частину комунікативного ходу. Наприклад, якщо один учасник діалогу перериває репліку іншого, його репліковий крок є лише частиною ходу. Така думка є більш реалістичною, тому що репліковий крок як формально-структурна одиниця може відповідати кільком різнофункціональним одиницям – комунікативним ходам.

Комунікативний хід може обмежуватися одним мовленнєвим актом, а може містити кілька актів залежно від тривалості репліки і зміни намірів і стратегій комунікації. Наприклад, у репліці діалогу: – *Принеси мені води. Щось я почуваюся недобре. Чи розумієш мене? Я б все ж таки подумав про власне майбутнє,* – наявні чотири мовленнєвих акти: директив (прохання), інформування, квестив (запитання) і попередження. Поєднання двох реплікових кроків у діалозі формує діалогову інтеракцію. Найпростішими інтеракціями є стереотипні обміни (exchanges) репліками, наприклад: питання – відповідь, прохання – відмова або обіцянка виконати прохання і т. ін. Саме такі інтеракції деякі мовознавці також вважають одиницями діалогічного спілкування. Однак реальне діалогове спілкування не обмежене стереотипними інтеракціями, що не уможливило визнання їх його одиницями.

Розгляд комунікативного ходу в діалоговій комунікації, як вважають дослідники, потребує контексту мінімум трьох ходів:

репліки мовця – репліки мовця, що є адресатом першої репліки, і репліки мовця, що є адресатом другої репліки. У полілозі, де більше двох мовців і більше двох адресатів, адресат другої репліки необов'язково є мовцем першої репліки. З огляду на це комунікативний хід за функцією поділяють на три частини: перша встановлює відношення до попереднього ходу, друга передає зміст ходу, заради якого він здійснюється, третя встановлює відношення до наступного ходу. Так, у діалозі:

– *Що тут відбувається?*

– *Та нічого страшного не відбувається. Ми трохи посварилися. Вона пішла, сказавши, що ніколи не повернеться. Як гадаєш, повернеться?*

– *На її місці я б ще подумала*, – у другій репліці наявні всі три функціональні частини. Безперечно, на початку й наприкінці діалогу репліки позбавлені контактовстановлюючих частин з попередніми репліками чи відсутніми наступними відповідно.

Однак така багатофункціональність комунікативного ходу суперечить його тлумаченню як функціонально-структурної одиниці діалогу, тому наведений вище спектр функцій, можливо, належить одному репліковому кроку, який складається із трьох комунікативних ходів.

У конверсаційному аналізі, що досліджує діалогічне спілкування, застосовують поняття головного комунікативного ходу як мовленнєвого акту, що керує перебігом розмови, визначає тему, інші типи мовленнєвих актів, послідовність зміни ролей комунікантів, манеру мовлення й мовні засоби. Щодо головного ходу встановлено типи деяких інших комунікативних ходів: генералізатора, який узагальнює тему головного; переривача, що тимчасово припиняє розвиток головної теми; модифікатора, який модифікує значення головного ходу; перемикача, що кардинально змінює тему розмови; підтримувача, який стежить за релевантністю розмови; конкретизатора, що деталізує головну тему; завершителя, який завершує розмову тощо.

Наприклад, у фрагменті:

A.1 – *А погода... Кажуть, у цьому році літо буде дуже спекотне.*

Б.1 – *Що про спеку говорити. Треба встановлювати кондиціонери. Тоді ми зможемо хоч спати нормально.*

А.2 – *А все ж таки чому останнім часом така спека влітку. Мабуть це пов'язано з глобальним потеплінням.*

Б.2 – *Кажуть, що так, однак я пам'ятаю і раніше були такі роки, коли влітку стояла страшenna спека.*

А.3 – *Здається, хтось телефонує. Почекай я відповім. (пауза) Це хтось помилився. Пам'ятаю я літо 1989 року. Дихати не було чим. Я навіть потрапив у лікарню.*

Б.3 – *Зовсім змінилася погода. Кажуть у Черкасах навіть якісь павуки з'явилися. Дуже отруйні. Мою куму на дачі вкусив такий павук. Вона ледь не померла. Навіть протиотрути в лікарні не було.*

А.4 – *Яка погода, така і лікарня. Все зійшло нанівець, – комунікативний хід А.1 є генералізатором у першій частині, він задає тему розмови. У другій частині він конкретизує її. Ходи Б.1, А.2, Б.2 підтримують тему, А.2 підтримує й модифікує значення головного акту, А.3 перериває тему в першій частині і підтримує у другій частині. Хід Б.3 у першій частині підтримує розмову, у другій намагається її модифікувати і змінити. А.4 є ходом-завершителем розмови.*

Аналіз наведеного діалогу демонструє функціональну різноплановість частин реплікових кроків, що ще раз підтверджує тлумачення комунікативного ходу як мінімальної функціональної одиниці діалогу, яка виконує лише одну функцію в розвитку інтеракції і може збігатися з репліковим кроком, відповідати лише його частині або виходити за його межі при перериванні ходу партнером спілкування.

У діалозі виокремлюють структури участі / партиципації, які передбачають наявність у партнерів спілкування спільного інтерпретаційного фрейму щодо типу дискурсу, до якого вони залучені, а також щодо обмежень, які цей дискурс накладає на локальні інтеракції. Найменшою одиницею спільної соціальної діяльності в інституційному діалозі є інтеракційний юніт, який є сукупністю конwersаційно пов'язаних одиниць (наприклад, діалог учите-

ля й учнів на уроці). Межі юніту враховують невербальні засоби спілкування і просодіку.

Ад'яцентні пари демонструють зміну комунікативних ролей, що в аналізі діалогу Г. Хене і Г. Рейбока розглянуто як три типи взяття ходу: 1) зміну комунікативних ролей з перебиванням; 2) плавну зміну ролей, 3) зміну ролей після паузи [8]. Сигналами зміни ролей є інтонація, паузи, паравербальні засоби, граматичні показники, усталені конструкції на кшталт: *Чи знаєте Ви..., Чи так?*

Зміна ролей пов'язана з комунікативною ініціативою, показниками якої можуть бути перебивання співрозмовника як агресивне взяття ходу (наприклад, *Достатньо вже казати, тепер я скажу; Помовч, дай мені сказати*), підхоплення, коли чужий комунікативний хід немовби присвоює собі наступний мовець, відмова від взяття ходу (мовчання) або зміна теми (*Достатньо вже про це говорити, давай змінимо тему*).

Порядок "взяття комунікативного ходу" характеризують на підставі показників їхньої відповідності реакції співрозмовника:

1) умовної релевантності або нерелевантності реакції (наприклад, на запрошення релевантною буде реакція відмови чи згоди, але реакція поради буде нерелевантною);

2) преференційності / непреференційності реакції (причому, на запрошення реакція відмови буде релевантною, але непреференційною);

3) транзитивної релевантності, сильними місцями якої є паузи, форми адресації, питальні конструкції на кшталт: *Чи не так? Добре?* Транзитивна релевантність виникає, коли мовець змушений відповідати на те, про що його не спитали, але мали спитати (*– Я купив квартиру неподалік (пауза) на Франка.*) Якщо комунікативний хід із такими питальними конструкціями перервано співрозмовником, який вже відповідає на першу частину репліки (Наприклад, *– Сьогодні гарна погода (пауза). – Прекрасна. – Чи не так?*), констатуємо накладання ходів (overlap) [12, 1-63].

Інтерпретація секвенцій потребує з'ясування їхньої відповідності моделям секвенцій (прототипним структурам знань),

зумовлених типом комунікативної взаємодії та ситуації спілкування (наприклад, якщо на привітання немає адекватної комунікативному кодексу реакції – вербальної чи паравербальної, коли виникає пауза, невмотивований сміх, секвенція чи ад'яцентна пара не відповідає моделі спілкування).

Необхідно також установити бічні секвенції – ті, які не релевантні базовій секвенції, визначити їхню функцію в розмові [9, с. 295] (наприклад, релевантними в секвенції звинувачення є спроби виправдатися або згода зі звинуваченням; якщо на звинувачення співрозмовник відповідає – *Котра година?* – і співрозмовник надає на це адекватну відповідь, така секвенція вважається бічною, не релевантною першому комунікативному ходу, який потребує завершення секвенції). Бічними секвенціями в конверсаційному аналізі також є комунікативні ходи, які свідчать про неправильне розуміння, є проханням повторити, пояснити, подивом або навмисним відходом від небажаної теми.

У лінгвопрагматиці й аналізі діалогу застосовують термін "прагматограма" – своєрідний протокол взаємних дій комунікантів у діалогічному розмовному мовленні. Побудова прагматограми передбачає аналіз інтенційно-стратегічних характеристик комунікативних ходів, їхніх тактик і втілення їх у мовних засобах, тобто характеристику трьох категорій спілкування партнерів: макрорівня (фаз розмови, головних і другорядних топіків), проміжного рівня (ходів, або реплік) і мікрорівня (засобів різних мовних рівнів, що беруть участь у діалозі).

Представники інтеракційної соціолінгвістики, на відміну від конверсаційного аналізу, значну увагу під час аналізу усного діалогічного мовлення приділяють описові контекстуалізації розмови, тобто релевантних для спілкування структур різноманітних знань комунікантів або знань, які перешкоджають успішності комунікативних дій [2, 200]. Сигналами контекстуалізації є вербальні, паравербальні й невербальні засоби (специфічна лексика, наголос, просодика, паузи, рухи тіла, жести, міміка, підтекст, пресупозиції специфічні для певної культурної або субкультурної групи). Сигнали контекстуалізації сприяють інтерпретації непрямих висловлень, імплікатур, а також

дотриманню конвенцій і правил спілкування в конкретних ситуаціях.

Висновки і перспективи дослідження. Запропонована методика дослідження усного діалогічного мовлення уможливорює з'ясування складного співвідношення різноманітних чинників комунікативної взаємодії з мовним матеріалом і переводить аналіз діалогу в дискурсивну площину. Перспективою досліджень діалогу вважаємо вдосконалення систем запису усного діалогу з огляду на складники дискурсу і впорядкування різноманітних стратегій і тактик діалогічного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В. И. Предисловие / В. И. Карасик // М. Макаров Основы теории дискурса. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2003. – С. 5-8.
2. Кравченко Н. К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа : Практическое пособие / Н. К. Кравченко. – Луцк : Вольньполиграф, 2012. – 251 с.
3. Макаров М. Основы теории дискурса / М. Макаров. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Селіванова О. О. Основы теории мовної комунікації: Підручник / МОНМС України / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2011. – 350 с.
6. Garfinkel H. On formal structures of practical actions / H. Garfinkel, H. Sacks / ed. by J. C. McKinney, E. A. Tiryakin // *Theoretical Sociology*. – N.Y. : Appleton-Century-Crofts, 1970. – P. 338-366.
7. Goodwin C. *Conversational Organization: Interaction between Speakers and Hearers* / C. Goodwin. – N.Y, 1981.
8. Henne H. Einführung in die Gesprächsanalyse / H. Henne, H. Rehbock. – Berlin, N.Y., 1982.
9. Jefferson G. Side sequences / G. Jefferson // *Studies in social interaction*. – N.Y. : Free Press, 1972. – P. 294-338.
10. Sacks H. *Lectures on Conversation* / H. Sacks / ed. by G. Jefferson, E. A. Schegloff. – Oxford : Wiley-Blackwell, 1992. – Vol. 1, 2. – 1520 p.
11. Schegloff E. A. Issues of relevance for discourse analysis: Contingency in action, interaction and co-participant context / E. A. Schegloff // *Computational and Conversational Discourse: Burning Issues – An Interdisciplinary Account*. – Heidelberg : Springer Verlag, 1996. – P. 3-38.
12. Schegloff E. A. Overlapping talk and the organization of turn-talking for conversation / E. A. Schegloff // *Language in Society*. – 2000. – № 29 : 1. – P 1-63.